

КРИТЕРІЇ ТА ПОКАЗНИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Б. Ю. Сапсай

У даній статті проаналізовані та узагальнені основні підходи до створення критеріїв та показників девіантної поведінки підлітків. Одним із важливих завдань системного підходу до визначення критеріїв та показників девіантної поведінки є виокремлення її інтегрально-системоутворюючих властивостей. Система ставлень особистості може бути описана як індивідуально-цілісна, ієрархічно організована, динамічна система суб'єктивно-оцінних ставлень до дійсності (до світу, людей, діяльності, себе). Неузгодженість у значущих ставленнях особистості розглядається як фактор виникнення девіантної поведінки. У статті розглядається девіантність підлітків як роззгодження елементів у системі взаємовідносин «особистість – морально-правові норми – учнівський колектив», основними ознаками якого є: 1) розходження між індивідуальною лінією розвитку індивіда і домінуючими цінностями життя учнівського колективу; 2) об'єктивно-негативні наслідки цього розходження для самої особистості і для колективу класу; 3) негативна громадська оцінка цього розходження як соціально небажаного і анормального. Створення єдиних критеріїв та показників девіантної поведінки є складною проблемою, оскільки в основі девіантної поведінки лежать багаторівневі і взаємопов'язані причини. Існують численні спроби дослідників систематизувати поведінкові відхилення в різних сферах діяльності особистості підлітка. У даній статті проаналізовані деякі із цих спроб, оскільки такий спосіб усвідомлення особливостей девіантної поведінки, дає можливість вивчати дану соціальну аномалію у різних міждисциплінарних площинах. Створення багато чисельних класифікацій, що в своїй основі мають різні критерії, сприяє більш глибокому розумінню специфіки девіантної поведінки і дозволяє врахувати її у подальшій профілактичній та корекційній діяльності.

Ключові слова: критерії девіантної поведінки, показники девіантної поведінки, девіантна поведінка.

CRITERIA AND INDICATORS OF DEVIANT BEHAVIOR

B. Sapsai

This article analyzes and summarizes the main approaches to creating adolescents' deviant behavior criteria and indicators. One of the important tasks of a systematic approach to defining the criteria and indicators of deviant behavior is the isolation of its integral-system-forming properties. The system of personal relations can be described as individually holistic, hierarchically organized, dynamic system of subjective-evaluative attitudes towards reality (to the world, people, activity, self). Inconsistency in significant personal attitudes is seen as a factor in the emergence of deviant behavior. The article deals with the deviance of adolescents as a mismatch of elements in the system of relationships "personality – moral and legal norms – student collective", the main features of which are: 1) the difference between the individual line of development of the individual and the dominant values of life of the student collective; 2) the objective-negative effects of this difference on the individual and the class staff; 3) negative public assessment of this difference as socially undesirable and abnormal. Creating unified criteria and metrics for deviant behavior is a difficult problem, as deviant behavior is at the root of multiple and interrelated causes. There are numerous attempts by researchers to systematize behavioral abnormalities in various areas of adolescent personality. This article analyzes some of these attempts, as this way of understanding the peculiarities of deviant behavior makes it possible to study this social anomaly in different interdisciplinary fields. The creation of many numerical classifications, based on different criteria, contributes to a deeper understanding of the specifics of deviant behavior and allows it to be taken into account in further preventive and corrective activities.

Keywords: deviant behavior criteria, deviant behavior indicators, deviant behavior.

На сучасному етапі розвитку соціальних наук поведінкові девіації розглядаються з позицій інтегративно-холістичного підходу, який на практиці нерідко призводить до еkleктичного поєднання різних ідей і технологій, у тому числі у формі механічного перерахування ознак девіантної особистості без виокремлення специфічних та інтегральних властивостей девіантності [16].

Разом з тим, більшість наукових праць концентруються на якому-небудь окремому аспекті поведінки, що відхиляється, ігноруючи такі важливі якості девіантності, як систематичність та поліетіологічність. Розгалуженість підходів до визначення критеріїв девіантної поведінки негативно відображається на розв'язанні прикладних завдань, утруднюючи комплексну діагностику особистості з девіантною поведінкою, знижуючи її прогностичну цінність і ефективність профілактико-корекційних заходів [16].

У відповідності з вітчизняною науковою традицією [2; 5; 12; 13; 18], критерії та показники девіантної поведінки можуть бути визначені у контексті суспільно-історичної ситуації та індивідуального досвіду людини з урахуванням провідних аспектів вивчення девіантності як соціально-психологічної системи (відносини, переживання, особистісні сенси, мотиви, цінності, вчинки) [16].

Спроби визначення критеріїв і показників, що характеризують девіантну поведінку в дитячому віці, були відомі задовго до ХХІ століття. Так, ще в ХVІ ст. Я. Коменський у своїй фундаментальній праці «Велика дидактика», розглядаючи організацію і зміст процесу навчання в школі, звертає увагу на особливості взаємодії зі складними дітьми. Видатний педагог склав рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності навчання учнів з урахуванням їх здібностей та можливостей. Я. Коменський створив типологію учнів, в якій виокремлював шість груп:

- учні з гострим розумом. Прагнуть до знань і слухняні, вони особливо здатні до знань;
- учні, що володіють гострим розумом, повільні, хоча й слухняні;
- учні з гострим розумом і прагнуть до знання, але неприборкані і вперті. Таких зазвичай у школах ненавидять і здебільшого вважають безнадійними. Однак, якщо їх належним чином виховувати, з них "звичайно виходять великі люди";
- учні слухняні й допитливі, але повільні і мляві, вони пізніше приходять до мети, але бувають «міцнішими, як це буває з пізніми плодами»;
- учні нерозумні, байдужі і мляві;
- учні нерозумні, зі спотвореною і злісною натурою [9].

Як можна помітити, засновник педагогічної науки вже в той час виокремлював групи важких дітей, акцентуючи увагу на таких особистісних якостях, що ускладнюють навчальний процес, – байдужості, млявості, злостивості, впертості, мстивості. Без сумніву, ці характеристики визначали труднощі здійснення і виховного впливу.

Вивченню характерологічних відхилень присвячена велика кількість наукових досліджень (А. Личко, В. Бітенський, В. Херсонський, С. Мартинчик, І. Ураков та ін). Окремі ознаки акцентуації характеру деякі автори розглядають як фактори девіантної поведінки. Серед них:

- відсутність установки на працю і навчання, низький рівень самоконтролю, чутливість до сторонніх впливів;
- психічна незрілість – інфантилізм;
- потяг до екстремальних видів діяльності;
- потяг до гострих відчуттів;
- неадекватна самооцінка [16].

Характеризуючи групу ризику, тобто підлітків з певним рівнем готовності до девіантної поведінки, Н. Пихтіна виокремлює індивідуально-типологічні риси особистості, які, на її думку, зумовлюють таку готовність: 1) знижена стійкість до психічних перевантажень, стресів, слабка пристосованість до нових ситуацій, конфліктів; 2) вираженість тривожності, депресивності, невпевненості у собі, заниженої самооцінки; 3) імпульсивність; 4) психічна незрілість – інфантилізм, схильність до наслідування у поведінці, зокрема, її негативних проявів [15].

Важливим питанням у сучасній психологічній науці є визначення критеріїв відхилень у поведінці. Результатом системних досліджень [3; 7; 8; 10; 16] і багатого практичного досвіду є різноаспектні підходи до виокремлення критеріїв і показників відхилень у поведінці. Варто наголосити на відсутності кардинальних і радикальних суперечностей між авторськими позиціями.

В. Ковальов свого часу виокремив критерії і показники відхилень у поведінці, пов'язані з відсутністю і наявністю патології [7]. Вчений проаналізував такі види відхилень у поведінці:

- непатологічні форми відхилень у поведінці – психологічні особливості вікового розвитку, вікові непатологічні ситуаційно-особистісні реакції, особливості характеру, соціально-педагогічна занедбаність;
- патологічні форми поведінки, що відхиляється – первинні нервово-психічні порушення як патологічні ситуаційно-особистісні реакції, психогенні патологічні формування особистості, первинні форми інтелектуальної недостатності, затримка темпу психічного розвитку [7].

Порівняльний характер девіантних проявів у різних культурах, проведений А. Маслоу і Р. Діастуеро, дозволив сформулювати низку цікавих положень щодо ціннісних орієнтацій підлітків:

- всі люди, в тому числі і діти, відчують потребу в ціннісній системі, в поясненні способів пізнання Всесвіту, в системі взаєморозуміння і визначенні свого місця в ній;
- незадоволення цих потреб, відсутність системи змушує до побудови своєї (відмінної від загальноприйнятої) системи цінностей;
- якщо доросла система цінностей відсутня або не представлена дитині, вона створює свою, дитячу або підліткову систему цінностей;
- так звана дитяча злочинність – прямий наслідок самостійної побудови підлітками своєї, делінквентної системи цінностей;

- делінквентна система цінностей відрізняється від інших молодіжних ціннісних систем яскраво вираженою ворожістю і презирством по відношенню до дорослих, які полишили дитину напризволяще [11].

Спираючись на емпіричні висновки А. Маслоу і Р. Діастуеро, М. Ковальчук визначає такі критерії девіантної поведінки підлітків:

- мотиваційний: система цінностей, цілей, перспектив, життєвих орієнтирів, що відображає недовіру і ворожість підлітка до світу дорослих;
- операційно-поведінковий: відсутність сформованих адекватних моделей поведінки у складних ситуаціях;
- інформаційний: відсутність необхідної інформації про себе та світ для визначення свого місця в ньому;
- емоційно-енергетичний: баланс сил та енергії, що не забезпечує адекватну поведінку;
- характерологічний – форми поведінки і риси характеру, які обумовлюють труднощі соціалізації, позитивного формування і розвитку, або відсутність характерологічних рис, що дозволяють долати складні ситуації [8].

Аналіз емпіричного матеріалу підтверджує, що протиріччя і проблеми у житті людини набувають патогенного характеру, якщо у структурі самої особистості знаходяться патогенні риси – агресивність, впертість, претензійність, надмірна чутливість. Девіантність може бути наслідком невідповідності потреб особистості і засобів їх досягнення, що виявляються значно нижче рівня потреб і домагань; девіантні прояви виникають, коли об'єктивна необхідність заважає вирішенню завдань, що стоять перед підлітком, або ж робить протиріччя невіршуваними для нього, а мету – недосяжною через неспроможність чи невміння знайти у цій ситуації раціональний, продуктивний вихід [17].

Ю. Клейберг створив моделі девіантної поведінки, основою яких є три генеральні показники відхиленя: особистісний, ситуативний і середовищний [6].

Модель девіантної поведінки на особистісному рівні передбачає аналіз особистості через її життєдіяльність, спосіб організації життя, здатність вирішувати психологічні протиріччя. Підґрунтям особистісної моделі виступає самовираження особистості (її способи самопрезентації і ставлення до соціуму). Особистісна модель демонструє механізми формування девіантної поведінки (протиріччя – психологічна напруженість – психологічний шок – стрес-конфлікт – девіантна поведінка).

Ю. Клейберг пропонує характеристику відхиленя у поведінці на ситуаційному рівні, виникнення яких обумовлене особливими умовами реального життя. Такими умовами виступають ситуації декількох типів:

- ситуації соціально-статусних взаємин, основою яких є соціальний статус суб'єктів (які мають високий або низький статус);
- ситуації рольових взаємин, що ґрунтуються на формальних, неформальних та інших типах ролей (керівник, підлеглий, організатор, лідер);
- ситуації взаємин спільної діяльності, що відображають відносини залежності, координації, субординації, кооперації, протидії, ворожнечі тощо;
- ситуації ціннісних взаємин, що відображаються в накопиченні особистістю ціннісного досвіду за допомогою реалізації її потреб у спілкуванні з певними особами та оточенням [6].

Середовищна модель девіантної поведінки характеризує соціальне середовище як умову, що формує особистість, тобто як людина суб'єктивно переживає об'єктивну реальність. Соціальне середовище підлітка – своєрідний показник його інтеріоризації культури, рівня соціального розвитку, ступеня участі в житті суспільства. За умов виникнення девіантної поведінки підліток не відразу, а поступово стає її суб'єктом через набутий негативний досвід взаємодії, залучення до різних неоднозначних ситуацій, а також «занурення» в несприятливе для особистісного становлення середовище.

Варто загострити увагу на тому, що первинні прояви відхиленя у поведінці можуть виникати вже в молодшому шкільному віці. Показники відхиленя у поведінці молодших школярів відображаються, в основному, на навчальних труднощах, а також у первинних порушеннях емоційно-вольової і комунікативної сфер.

У вітчизняній психології найважливіше місце відведено вивченню особистості невстигаючого учня [15; 17; 18; 19]. Хронічна навчальна неуспішність певної групи дітей, як правило, призводить до різних відхиленя у поведінці, що ускладнює їх адаптацію в соціумі. Наведемо як приклад підхід Т. Шилової [20], яка запропонувала авторську типологію психологічних показників поведінки учнів з відставанням у навчанні і девіантними проявами, де основою є неузгодженості психічного розвитку дитини:

1) неузгодженості між мотиваційною й операціональною сферами; це наслідки педагогічної занедбаності, інтелектуальної пасивності, що призводять до загального відставання дитини в навчанні і відхиленя у поведінці;

- 2) неузгодженості між компонентами операційної сфери;
- 3) неузгодженості між компонентами мотиваційної сфери, пов'язані зі слабкою вольовою активністю, тиском зовнішнього середовища, низьким рівнем вихованості, акцентуаціями характеру;
- 4) неузгодженості між зовнішніми соціальними вимогами і внутрішнім ставленням дитини до них;
- 5) неузгодженості між компонентами психосоматичної сфери [18].

Л. Шнейдер у своїй праці характеризує показники девіантної поведінки неповнолітніх, що детермінують виникнення відхилень [21]. Науковець визначає такі групи параметрів:

1. Психічні та психофізіологічні розлади: адекватність поведінки дитини нормам відповідно до віку і статі; тривалість збереження розладів; поява змін у поведінці дитини в порівнянні зі звичайною поведінкою; поява важких і часто повторюваних симптомів (наприклад, нічні кошмари); одночасне існування цілої низки симптомів, психологічні особливості особистості.

2. Особливості соціальної ситуації або психологічна специфіка проявів характеру підлітка: ставлення суспільства до підлітків; дефекти правової і моральної свідомості; зміст потреб особистості; особливості характеру; особливості емоційно-вольової сфери; несприятлива соціальна ситуація розвитку; незавершеність процесу формування особистості, негативний вплив сім'ї і найближчого оточення; слідування за групою; низька самооцінка і, як її наслідок, часте виникнення депресії.

3. Вікові кризи розвитку як більш-менш виражені стани конфліктності під час переходу з одного вікового періоду розвитку в інший. Вікові кризи нерідко супроводжуються депресивними станами, вираженою незадоволеністю собою, а також неготовністю до розв'язання проблем внутрішнього і зовнішнього характеру. Будь-яка криза несе в собі і конструктивний, і руйнівний початок. Важливо, як дорослі реагують на негативні прояви. Криза підліткового віку визначається фізіологічними змінами; специфікою відносин, що складаються з дорослими; випереджальним характером розвитку інтелектуальної сфери в порівнянні з особистісним розвитком.

4. Неодноразові поведінкові прояви, що дозволяють говорити про девіантність підлітків: порушення правил поведінки в школі (зриви уроків, прогули, відмова від виконання завдань); втечі з дому; грубість, лихослів'я; вживання алкоголю, пияцтво, куріння; ранній початок статевого життя; хуліганство; приниження інших; крадіжка; непокоря, критика дорослих; непристойний одяг, специфічні зачіски, прикраси; негативне ставлення до школи, навчання; бійки, нанесення тілесних ушкоджень; вживання наркотиків; брехливість; безладні статеві зв'язки; самоушкодження; порушення громадського порядку.

Т. Герасимів виокремлює загальні і специфічні критерії девіантної поведінки. Показниками загального критерію дослідник вважає високий рівень агресивності, грубість, неправдивість, низький рівень самоконтролю, неадекватну самооцінку, почуття тривожності, бідність способів реагування на стресові ситуації, орієнтування на цінності свободи і незалежності без усвідомлення обов'язків, відставання у психічному розвитку, низький рівень соціалізації. Показниками специфічного критерію девіантної поведінки, за Т. Герасимівим, є: акцентуованість особистості, соціальні мотиви поведінки (корисливі, агресивні, інфантильні тощо), схильність до ризику, емоційна нестійкість, імпульсивність, підозрілість, інертність [3].

В. Лазаренко [10] розглядає специфічні особливості девіантної поведінки особистості, які дозволяють відрізнити її від інших феноменів, а також у разі необхідності констатувати її наявність та динаміку у конкретної людини:

1. Поведінка, що відхиляється, – це поведінка, яка не відповідає загально визнаним або офіційно встановленим соціальним нормам.
2. Девіантна поведінка і особистість, що її проявляє, викликають негативну оцінку з боку інших людей.
3. Особливістю поведінки, що відхиляється, є те, що вона наносить реальну шкоду самій особистості або оточуючим людям.
4. Таку поведінку більш за все можна охарактеризувати як таку, що стійко повторюється (багаторазово або довготривало).
5. Для того, щоб поведінку можна було кваліфікувати як таку, що відхиляється, вона повинна узгоджуватися з загальною спрямованістю особистості.
6. Особливістю поведінки, що відхиляється, є те, що вона розглядається в межах медичної норми.
7. Особливістю поведінки, що відхиляється, є те, що вона супроводжується різними проявами соціальної дезадаптації.
8. Явна індивідуальна та статеві-вікова неповторність.

Аналіз спеціальної літератури [5; 12; 13; 20] дозволяє виокремити соціальні й індивідуальні прояви девіантної поведінки, що можуть виявлятися на різних вікових етапах становлення особистості. Соціальними проявами є: знижений рівень готовності до навчання; нездатність заробляти своєю працею; хронічна або виражена неуспішність у життєво-важливих сферах (сім'ї, роботі, міжособистісних

відносинах, сексі, здоров'ї); конфлікти з законом; ізоляція. Індивідуальними проявами є: негативна внутрішня установка по відношенню до соціальних вимог (незгода з ними, нерозуміння, протест, опозиція); завищені претензії до оточуючих при намаганні самому уникати відповідальності; прояви егоцентризму; хронічний емоційний дискомфорт; неефективність саморегуляції; конфліктність та слабо розвинені комунікативні навички та вміння.

Індивідуально-психологічний критерій відображає цінність кожної особистості, її індивідуальність. Він передбачає самопізнання і самобуття особистості. Це означає, що серед основних якостей особистості є її внутрішня позиція по відношенню до зовнішнього світу і себе, здатність приймати рішення і робити вибір, а також особиста відповідальність за особисту поведінку [10].

А. Самойлов визначає такі основні критерії та показники девіантної поведінки:

- пізнавально-інформаційний, пов'язаний з набуттям знань про норми моралі і права;
- ціннісно-орієнтаційний, пов'язаний з формуванням спрямованості особистості;
- особистісно-рефлексивний, пов'язаний з формуванням особистісних якостей деструктивного характеру;
- поведінковий, пов'язаний зі способами самоствердження особистості девіантного підлітка [16].

Показниками пізнавально-інформаційного критерію є: знання про основні моральні категорії, знання про основоположні правові норми; знання про права і обов'язки учня загальноосвітньої школи; розуміння необхідності правової поведінки, адекватність уявлення про справедливість.

Показниками ціннісно-орієнтаційного критерію є: наявність або відсутність орієнтації на порушення або дотримання соціальних норм; орієнтації на соціально значущі цінності; наявність або відсутність мотивації досягнення; інтересу до громадської життєдіяльності учнівського колективу; установки на працю і навчання; моральних еталонів та ідеалів.

Показниками особистісно-рефлексивного критерію є: рівень самоповаги, впевненість або невпевненість у собі; ступінь адекватності рівня домагань; зовнішній або внутрішній локус контролю; рівень сформованості навичок рефлексії, вмінь прогнозування; рівень тривожності; рівень агресивності; рівень самоконтролю і саморегуляції; схильність до ризику; рівень емоційної стійкості, егоцентризму.

Показниками поведінкового критерію є: дотримання або ігнорування педагогічних вимог; визнання або невизнання авторитетів; демонстративність поведінки; рівень організованості; особливості поведінки в стресових ситуаціях; брехливість або правдивість; готовність або неготовність до вольових зусиль [16].

Сформованість відповідального ставлення до соціальних норм визначає пізнавально-інформаційний критерій, мотиваційний критерій, що характеризують соціально-психологічні ризики у проявах поведінкових девіацій неповнолітніми, а діяльнісний критерій – ступінь соціально-педагогічної занедбаності за окремими видами девіантної поведінки [14]. І. Парфанович [14] виокремлює такі критерії та показники девіантної поведінки:

1. *Пізнавально-інформаційний критерій* є показовим у встановленні рівня сформованості відповідального ставлення до соціальних норм, коли відхилення насамперед мають місце у розвитку когнітивної сфери особистості.

2. *Мотиваційний критерій* є сукупністю характеристик стосовно складових основних сфер життєдіяльності особи – проживання, навчання, дозвілля. Це характеризує стосунки з сім'єю, формальним колективом, неформальним оточенням у мікросоціальному середовищі та референтному оточенні. За допомогою цього критерію встановлюється динаміка розвитку особистісних якостей, що характеризують глибинний рівень сформованості відповідального ставлення до соціальних норм.

3. *Діяльнісний критерій* також є індикатором рівня відхилень у розвитку неповнолітніх. Критерій проявів девіантної поведінки відіграє важливу роль у визначенні сформованості відповідального ставлення до соціальних норм, тому що: 1) демонструється загальний показник соціально-педагогічної занедбаності, адже вчинки є відображенням особистісного розвитку; 2) вказується вид девіацій; 3) встановлюється приналежність до категорії осіб із належним рівнем сформованості відповідального ставлення до соціальних норм, груп ризику чи девіантної поведінки [14].

Критерії, показники, рівні й оцінки вираження показників мають відображення в карті соціально-психологічного розвитку і соціально-педагогічному паспорті осіб з девіантною поведінкою, що створені на основі розробленого С. Белічевою та І. Дементьєвою діагностико-профілактичного інструментарію [1]. Окрім зазначених критеріїв, їх показників, у загальній характеристиці особистості беруться до уваги загальні відомості, побутові умови проживання і стан здоров'я дитини [14].

Як висновок до вище сказаного ми спробували запропонувати власні критерії та показники девіантної поведінки:

- Соціальна дезорієнтація. Показники: проблеми комунікації з оточуючими людьми, прояви соціопатії (замкнутість або гіперактивність), зневага або ігнорування соціальних норм поведінки,

байдужість до справ колективу або активна протидія колективній діяльності, агресивне ставлення до оточуючих, постійні спроби приниження себе або окремих особистостей у колективі.

- Інтелектуальний «колапс». Показники: відсутність логіки у діях і міркуваннях, спотворені інтереси або відсутність інтересів, закритість від будь-яких звернень до свідомості, спотворення в уяві об'єктивної реальності, зневага або байдужість до будь-яких культурних та наукових цінностей людства.

Інтелектуальна «деформація». Показники: дії та їх мотиви мають логіку, але вони спрямовані на досягнення цілей, що є неприйнятними у соціумі.

Література

1. Беличева С. Карта обследования социально дезадаптированных несовершеннолетних / С. Беличева, И. Дементьева // Воспитание школьников. – М., 2004. – № 3. – С. 28–31.
2. Галузяк В. М. Психологічні засади виховної роботи з важковиховуваними підлітками / В. М. Галузяк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М.Коцюбинського. Серія: «Педагогіка і психологія». Випуск 4. – Вінниця: ВАТ «Віноблдрукарня», 2001. – С.142-146.
3. Герасимів Т.З. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини: філософсько-правовий вимір: дис. док. філ. наук: 12.00.12 / Т.З. Герасимів. – Ужгород, 2010.-75 с.
4. Змановская Е.В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения) Учеб. пос. для студ. высш. учеб. заведений. – 2-е изд., испр. / Е.В. Змановская. – М.: Издательский центр "Академия", 2004. – 288 с.
5. Ківенко Н.В. Девіантна поведінка: сучасна парадигма: Монографія / Н.В. Ківенко, І.І. Лановенко, П.В. Мельник. – Ірпінь: Академія державної податкової служби України, 2002. – 134 с.
6. Клейберг Ю. А. Социальная психология девиантного поведения: учеб. пособие для вузов / Ю.А. Клейберг.- М.: Ульяновск, 2005. – 416 с.
7. Ковалев В.В. Семиотика и диагностика психических заболеваний у детей и подростков / В.В. Ковальков . –М.: Медицина, 1985. -288 с.
8. Ковальчук М.А. Девиантное поведение. Профилактика, коррекция, реабилитация / М.А.Ковальчук, И.Ю. Тарханова. – М.: Владос, 2010. – 288 с.
9. Коменский Я. А. Великая дидактика/ Я.А. Коменский. – М.: Педагогика, 1989. – 416 с.
10. Лазаренко В.І. Теоретичні основи профілактики та корекції соціальних відхилень /В.І. Лазаренко: Навч. посіб. – Д.: РВВ ДНУ, 2009. – 58 с.
11. Маслоу А. Самоактуализация / А. Маслоу // Психология личности. Тексты. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 422 с.
12. Москаленко В.В. Соціальна психологія: підручник. Видання 2-ге, виправлене та доповнене / В.В. Москаленко – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 688 с.
13. Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх: навчально-методичний посібник / В.М. Оржеховська.– К.: ВіАн, 1996.– 352 с.
14. Парфанович І. І. Відхилення у поведінці неповнолітніх: шляхи попередження і подолання : навч.-метод. посіб. / І. І. Парфанович, М. М. Фіцула. – Тернопіль : Навч. книга – Богдан, 2007. – 424 с.
15. Пихтіна Н.П. Педагогічна профілактика адиктивної поведінки учнів: навч. посіб. / Н.П. Пихтіна, Н.І. Яковець. – Ніжин: Вид-во Ніжинського педуніверситету імені Миколи Гоголя, 2003. – 116 с.
16. Самойлов А.М. Критерії та показники девіантної поведінки підлітків / А.М. Самойлов // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми // 36. наук. пр. – Вип. 42 / Редкол. – Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2015. – С. 70-74.
17. Симачинська Л.І. Причини та шляхи подолання агресивної та жорстокої поведінки підлітків / Л.І. Симачинська // Таврійський вісник освіти. – 2011. – № 1. – С. 239-246.
18. Титаренко Т.М. Сучасна психологія особистості: навч. посіб. / Т.М. Титаренко.– К.: Каравела, 2013. – 372 с.
19. Холковська І.Л. Підготовка майбутніх учителів до профілактики девіантної поведінки школярів / І.Л. Холковська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М.Коцюбинського. Серія: «Педагогіка і психологія». Випуск 46. – Вінниця, 2016. – С. 111-116.
20. Шилова Т. А. Психодиагностика и коррекция детей с отклонениями в поведении. Практическое пособие/ Т.А. Шилова. –М.: Айрис-пресс, 2004.-176 с.
21. Шнейдер Л.Б. Девиантное поведение детей и подростков/Л.Б. Шнейдер. –[2-е изд]. – М.: Академический Проект; Гаудеамус, 2007. – 336 с.

References

1. Belicheva S. Karta obsledovaniya social'no dezadaptirovannyh nesovershennoletnih / S. Belicheva, I. Dement'eva // Vospitanie shkol'nikov. – М., 2004. – № 3. – С. 28–31.
2. Haluziak V. M. Psykholohichni zasady vykhovnoi roboty z vazhkovykhovuvanyymy pidlitkamy / V. M. Haluziak // Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni M.Kotsiubynskoho. Serii: «Pedahohika i psykholohiia». Vypusk 4. – Vinnytsia: VAT «Vinobldrukarnia», 2001. – S.142-146.
3. Herasymiv T.Z. Pryrodni ta sotsialni determinanty formuvannya deviantnoi povedinky liudyny: filosofsko-pravovyi vymir: dys. dok. fil. nauk: 12.00.12 / T.Z. Herasymiv. – Uzhhorod, 2010.-75 с.
4. Zmanovskaya E.V. Deviantologiya: (Psihologiya otklonyayushchegosya povedeniya) Ucheb. pos. dlya stud. vyssh. ucheb. zavedenij. – 2-e izd., ispr. / E.V. Zmanovskaya. – М.: Izdatel'skij centr "Akademiya", 2004. – 288 s.

5. Kivenko N.V. Deviantna povedinka: suchasna paradyhma: Monohrafiia / N.V. Kivenko, I.I. Lanovenko, P.V. Melnyk. – Irpin: Akademiia derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy, 2002. – 134 s.
6. Klejberg Yu. A. Social'naya psihologiya deviantnogo povedeniya: ucheb. posobiedlya vuzov / Yu.A. Klejberg.- M.: Ul'yanovsk, 2005. – 416 s.
7. Kovalev V.V. Semiotika i diagnostika psicheskikh zabolevanij u detej i podrostkov / V.V. Koval'ov. –M.: Medicina, 1985. –288 s.
8. Koval'chuk M.A. Deviantnoe povedenie. Profilaktika, korrekciya, reabilitaciya / M.A.Koval'chuk, I.Yu. Tarhanova. – M.: Vlado, 2010. – 288 s.
9. Komenskij Ya. A. Velikaya didaktika/ Ya.A. Komenskij. – M.: Pedagogika, 1989. – 416 s.
10. Lazarenko V.I. Teoretychni osnovy profilaktyky ta korektsii sotsialnykh vidkhylen /V.I. Lazarenko: Navch. posib. – D.: RVV DNU, 2009. – 58 s.
11. Maslou A. Samoaktualizaciya / A. Maslou // Psihologiya lichnosti. Teksty. – M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1982. – 422 s.
12. Moskalenko V.V. Sotsialna psykhologhiia: pidruchnyk. Vydannia 2-he, vypravlene ta dopovnene / V.V. Moskalenko – K.: Tsentр uchbovoi literatury, 2008. – 688 s.
13. Orzhekhovska V.M. Profilaktyka pravoporushen sered nepovnolitnikh: navchalno-metodychnyi posibnyk / V.M. Orzhekhovska.– K.: ViAn, 1996.– 352 s.
14. Parfanovych I. I. Vidkhylennia u povedintsi nepovnolitnikh: shliakhy poperedzhennia i podolannia : navch.-metod. posib. / I. I. Parfanovych, M. M. Fitsula. – Ternopil : Navch. knyha – Bohdan, 2007. – 424 s.
15. Pykhtina N.P. Pedagogichna profilaktyka adyktivnoi povedinky uchniv: navch. posib. / N.P. Pykhtina, N.I. Yakovets. – Nizhyn: Vyd-vo Nizhynskoho peduniversytetu imeni Mykoly Hoholia, 2003. – 116 s.
16. Samoilo A.M. Kryterii ta pokaznyky deviantnoi povedinky pidlitkiv / A.M. Samoilo // Suchasni informatsiini tekhnologii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy // Zb. nauk. pr. – Vyp. 42 / Redkol. – Kyiv-Vinnytsia: TOV firma «Planer», 2015. – S. 70-74.
17. Symachynska L.I. Prychyny ta shliakhy podolannia ahresyvnoi ta zhorstokoi povedinky pidlitkiv / L.I. Symachynska // Tavriiskyi visnyk osvity. – 2011. – # 1. – S. 239-246.
18. Tytarenko T.M. Suchasna psykhologhiia osobystosti: navch. posib. / T.M. Tytarenko.– K. : Karavela, 2013. – 372 s.
19. Kholkovska I.L. Pidhotovka maibutnikh uchyteliv do profilaktyky deviantnoi povedinky shkolariv / I.L. Kholkovska // Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedagogichnoho universytetu imeni M.Kotsiubynskoho. Serii: «Pedagogika i psykhologhiia». Vypusk 46. – Vinnytsia, 2016. – S. 111-116.
20. Shilova T. A. Psihodiagnostika i korrekciya detej s otkloneniyami v povedenii. Prakticheskoe posobie/ T.A. Shilova. –M.: Ajris-press, 2004.-176 s.
21. Shnejder L.B. Deviantnoe povedenie detej i podrostkov/L.B. Shnejder. –[2-e izd]. – M.: Akademicheskij Proekt; Gaudeamus, 2007. – 336 s.

УДК: 004.77-042.72-053.6

DOI 10.31652/2415-7872-2019-60-122-127

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ В СИСТЕМІ ОСВІТИ: ПРАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ ТА МОЖЛИВІ ЗАГРОЗИ

Є. К. Семенов

orcid.org/0000-0002-4182-6218

У статті розглянуто вплив розвитку інформаційного суспільства на мову, культуру повсякденного спілкування, появу нових форм вираження емоцій. Проаналізовано роль соціальних мереж у повсякденному спілкуванні, психологічному розвитку особистості та формування культури цифрового спілкування. Наведено статистичні показники динаміки кількості інтернет-користувачів серед населення України за останні три роки з розподілом за віковими групами, з'ясовано основні пристрої, якими вони користуються для роботи в мережі та охарактеризовано загальний час, проведений користувачами у мережі. Проаналізовано найпопулярніші додатки, якими користуються сучасні користувачі мережі. У результаті аналізу різних поглядів на можливості використання соціальних мереж в освіті, визначено основні аргументи та систематизовано різноманітні ідеї використання соціальних мереж в освітньому процесі. З'ясовано основні ризики впливу соціальних мереж на свідомість, світосприйняття і культурологічний розвиток молоді у сучасних умовах.

Ключові слова: цифрова культура, месенджер, інтернет-сленг, соціальна мережа, інформація, кіберпростір, інформаційні технології, освітній простір, мобільний додаток.